

Шкрабалюк А.

Свобода как христианская ценность в творчестве Тараса Шевченко

В статье рассмотрено идею свободы в Священном Писании и ее интерпретацию в творчестве Т. Шевченко. Свобода в этом случае определяется как выбор между добром и злом, а, следовательно, праведности и греховности как личного выбора каждого человека.

Ключевые слова: свобода, Бог, ответственность, достоинство, свобода воли, добро, зло.

Shkrabaliuk A.

Freedom as Christian value in the creative works of Taras Shevchenko.

The article discusses the idea of freedom in the Holy Scripture and its interpretation in the creative works of Taras Shevchenko. Freedom in this case is defined as a choice between good and evil, and, therefore, righteousness and wickedness as the personal choice of each person.

Key words: freedom, God, responsibility, dignity, freedom of will, good and evil.

УДК 821.161.2.-1.09:81'42

*О. Яковина, канд. філол. наук, наук. співроб.,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України*

"ЧИ ТО НЕДОЛЯ ТА НЕВОЛЯ...": РЕАЛЬНОСТІ "ДУХОВНОЇ НОЧІ" У ТЕКСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Автор звертається до одного з найбільш герметичних творів Тараса Шевченка. За допомогою поняття "духовної ночі" у статті відтворюється парадигма самоаналізу поета.

Ключові слова: Тарас Шевченко, "духовна ніч", парадигма самоаналізу.

Самовідчування Т. Шевченка безпосередньо пов'язане з трансцендентним в усі періоди творчості, а особливо в останній. Геній не є вольовим фактором. Це – необхідність, яка пробуджується несподівано для самої людини і має духовну силу перетворювати існування, надає можливість бачити у життєвих феноменах не проявлене.

Геній не відбувається без трансцендентної необхідності. Це своєрідний самодіалог, найдоступніша форма поезії і філософії. Внутрішнім потоком трансцендентного прагнення постає в людині напівпомітне містичне почуття й образ, які виконують особливу функцію контексту. Ближче до кінця земного життя містичний контекст самовідчування Т. Шевченка поглиблюється паралельно з

есхатологічним. Особа поета стає місцем зустрічі онтичного рівня з внутрішньою безкінечністю людини через діалог із Богом і людьми.

Таким чином, метафізичне прагнення самопізнання дає можливість людині самій собі відповісти на питання про сенс життя. Вербалізований факт особистої епістемі поета, яка програмує семантику віршів останнього періоду творчості, бачимо в "Письме Т. Гр. Шевченка к редактору "Народного чтения"" (1860): *"И что же я купил у судьбы своими усилиями – не погибнуть? Едва ли не одно страшное уразумение своего прошедшего"*. Трансцендентна взаємозумовленість минулого й майбутнього в душі поета народжує інтуїцію нового "початку", передчуття безкінечності того, що він пережив. Цей есхатологічний результат власного буття поет передвідчуває у вірші "Чи то недоля та неволя..." (1850).

Внутрішньою формою інтенцій "Чи то недоля та неволя..." є містичний контекст. Твір є "ключем" до поетової екзистенції: душа як основа людської індивідуальності мислиться ззовні екзистентно, з позицій буттєвої необхідності. Вже з перших рядків поет ставить епістемічні питання, відповідь на які передбачається лише в метафізичному розкритті. Це рівень шекспірівського "бути чи не бути?":

*Чи то недоля та неволя,
Чи то літа ті, летячи,
Розбили душу? Чи ніколи
Й не жив я з нею, живучи
З людьми в паскуді, опаскуdiv
І душу чистую?.. (рядки 1–6).*

Відбувається усвідомлення поетом розриву іманентної властивості власної душі з соціальним досвідом:

*А люде!
(Звичайне, люде, сміючись)
Зовуть її і молодю,
І непорочною, святою,
І ще якоюсь... Вороги!! (рядки 6–10).*

Т. Шевченко виявляє інтуїцію сутності своєї екзистенції. Він здогадується про велику буттєву відстань між собою й оточенням, яке визнає його талант і нібито приймає його душу. Але драма поета у відчутті деформації шляху своєї душі, втрати її чистоти внаслідок фальшивого сприйняття її "людьми":

*Вороги!!
І люті! люті! ви ж украли,
В багно погане заховали*

*Алмаз мій чистий, дорогий,
Мою колись святую душу! (рядки 10–14).*

Це "заховування" "алмаза чистого" в "багні" відбулося через вимушену потребу поета підлаштовуватися під пересічне сприйняття людьми його сутності. Образ "*багно погане*" виявляє дисгармонію між чистотою прагнень поета і духовною мізерністю людської рецепції.

*Нехристияне!
Чи не меж вами ж я, погані,
Так опоганився, що й не знать,
Чи й був я чистим коли-небудь... (рядки 15–18).*

Твір розкриває стан життєвої розгубленості, стан "духовної ночі" (за св. Хуаном де ля Крузом), проти якої постає людська особистість поета.

"Чи то недоля та неволя..." – знаковий вірш: він передає реципієнту момент дійсності. У вірші "просвічує" небезпека існування таланту серед людей:

*Бо ви мене з святого неба
Взяли меж себе – і писать
Погані вірші научили.
Ви тяжкий камінь положили
Посеред шляху... і розбили
О його... Бога боячись!
Моє малеє, та убоге,
Та серце праведне колись!.. (рядки 19–26).*

Концепт каменя походить як із біблійного, так і з фольклорного джерел. Пророк Ісаїя свідчить про прихід Ісуса Христа словами Бога: "Ось я кладу в основу камінь на Сіоні, випробуваний камінь, наріжний, цінний, закладений міцно; хто вірує, не похитнеться" (Ісаїя 28: 16). Мотив "розбивання" дітей "вавилонської дочки" (символу уярмлення дітей Божих) об камінь, скелю присутній у Псалмі 137 (136), який переспівує Т. Шевченко ("На ріках круг Вавилону"...). Через пророка Захарію передається обіцянка: "Я зроблю Єрусалим тяжким каменем для всіх народів" (Захарії 12: 3). У Новому Заповіті Ісус називає апостола Петра скелею, каменем, на якому Він збудує свою Церкву (Матвій 16: 18). А про себе самого Христос свідчить: "Камінь, що відкинули будівничі, став каменем наріжним... Хто впаде на цей камінь, розіб'ється, а на кого він упаде, того роздушить" (Матвій 22: 42–44, також: Марко 12: 1–11; Лука 20: 9–19).

У фольклорі концептуальний образ каменя найчастіше означає перепону на життєвому шляху. В казках камінь, об який спотикається кінь під воїном, віщує зло або перестерігає щодо небезпеки. Також народна мудрість створює образ каменя, який сповіщає альтернативи долі і спонукає персонажа до життєвого вибору (камінь з написом на роздоріжжі). З іншого боку, камінь символізує одну з основних природних стихій, поряд із водою і деревом, з допомогою яких головний герой досягає мети (як у казці "Котигорошко").

У Т. Шевченка "люде" (яких також названо "*ворогами!*", "*лютими!*", "*нехристиянами!*") кладуть "*тяжкий камінь*" посеред "*шляху*" поета і "*розбивають*" об нього його "*серце*". Причому розбиття "*малого*", "*убогого*", "*праведного колись*" поетового серця вони роблять "*Бога боячись!*". Це ще одна вказівка на зовнішню, фарисейську псевдорелігійність "людей", які насправді не шукають Бога як внутрішню, заховану в серці людини істину. Т. Шевченко, таким чином, з болем відкидає соціально-ідеологічне використання релігійного почуття. Цей контекст співзвучний із ситуацією Христа у притчі про виноградарів і наріжний камінь, висновок з якої цитовано вище. Ісус саме до первосвящеників і фарисеїв, що були релігійними вчителями народу, спрямовує слова: "Відніметься від вас Царство Боже й дасться народові, що буде приносити плоди його <...>. Почувши ці притчі, первосвященики й фарисеї зрозуміли, що він про них говорить. І намагалися схопити його" (Матвій 22: 42–46, також: Марко 12: 1–12; Лука 20: 9–19).

Т. Шевченко на найглибшому рівні переживав несумісність, протистояння внутрішнього буття (що є істиною в серці людини) та зовнішнього, позірного виявлення побожності. Саме тому, що поет належав до істини, був її частиною, переживав її як свою сутність, не міг відійти від неї,² – "*праведне*" серце поета "*розбили... Бога боячись!*". Герметично цей фрагмент тексту може бути співзвучним з євангельською ситуацією. Ісуса розп'яли в подібному ("*Бога боячись!*") релігійно-ідеологічному контексті офіційної "справедливості": за "богохульство" – тобто за те, що свідчив про себе те, ким Він дійсно є, – Сином Божим (Марко 14: 60–64). "Серце" Т. Шевченка отримує основні атрибути євангельських блаженств (Матвій 5: 3–11), тобто стану, що провадить до духовної досконалості: "*мале*", "*убоге*", "*праведне*".

Наскільки близько герменевтичний ключ поезії Тараса Шевченка наближається до некоммуникативного характеру істини, вказує вражаюча своєю духовною енергією, своєю необхідністю існування "ніч духа", яку пояснює іспанський містик, поет XVI ст. Хуан де ля Круз. Для духовного прозріння, – пише св. Хуан, – необхідно пройти спочатку "сутінки душі", тобто пережити стан чуттєвої нечутливості

² Ідеться про екзистенційний рівень Т. Шевченка, про інтроверсію його самовідчуття.

(у Т. Шевченка: "мир душевный, моральное спокойствие до рыбьего хладнокровия. Грядущее для меня как будто не существует. Ужели постоянные несчастья могут так печально переработать человека? <...>. Я теперь совершенная изнанка бывшего Шевченка, и благодарю Бога" – лист до Варвари Репніної від 14 листопада 1849 р.). Після цього має настати "ніч духа", тобто "ніч віри". Це "друга Ніч, або друге очищення <...>. Вона більш темна й похмура, і очищення нею душі є більш страшним". І тільки отримавши цей досвід, душа здатна побачити "світанок", коли відбувається єдність із Богом, примирення [4, 41–44 і далі]. Такий стан "світанку", примирення Т. Шевченко виявляє у триптиху "Молитва", "Царів, кровавих шинкарів...", "Злонаčinaючих спини..." (1860) та в інших поезіях останнього періоду творчості.

В історії поезії стан "сутінок душі" дослідники простежують також у творах Томаса Стернса Еліота, Гарсія Лорки та ін. Назва збірки Т. С. Еліота "Камінь" [6] концептуально перегукується з образом каменя у Т. Шевченка.

Вірш Т. Шевченка "Чи то недоля та неволя..." (1850) розкриває відповідний поетів стан "духовної ночі". І ця "ніч" триває аж до втрати зв'язку із джерелом:

*Тепер іду я без дороги,
Без шляху битого... (рядки 27–28).*

В одній зі своїх сентенцій св. Хуан де ля Круз спостеріг, що дорога вгору і дорога вниз – це та сама дорога. Проте Т. Шевченко відчуває взагалі відсутність "дороги", відсутність "*шляху битого*". Саме таким св. Хуан і бачить єдино правильний шлях до місця "вічного бенкету". З його досвіду, саме стежка "ніщо", внаслідок якої людина потрапляє у стан "далі дороги немає, адже для праведного немає правил", – провадить через "внутрішню безпеку" й "любов" до "вічного бенкету" [4, 34].

Т. Шевченко, живучи інтенсивним внутрішнім життям, постійно, однак, оцінює себе ззовні, екзистентно. Інтенсив внутрішнього життя наповнює моральну парадигму поета через порівняння різних рівнів власного існування. І погляд на динаміку свого життя з соціальної позиції викликає глибокі страждання, надри:

*а ви...
Дивуєтесь, що спотикаюсь,
Що вас і долю проклиную,
І плачу тяжко, і, як ви...
Душі убогої цураюсь,
Своїї грішної душі! (рядки 28–33).*

Душевний надрив поета зумовлений усвідомленням своєї "соціалізації", тобто свого уподібнення до людей, які його оцінюють, під яких він змушений, навіть не бажаючи того безпосередньо, підлаштовуватися, намагатися бути таким, яким вони хочуть його бачити. Поет відчуває, що це занижує інтенсивність його духовного життя, веде до втрати внутрішньої чистоти ("*опаскуджує*", "*ховає в багні поганому*" "*алмаз*" душі). Вони, "люде", "*з святого неба взяли [його] меж себе*", через що він втратив первинну дитячу безпосередність, навчили дивитися на світ ідеологічно ("*писать погані вірші научили*"). У контексті цієї поезії будь-які вірші – "*погані*", тому що найглибша тайна людської душі не повинна бути оприлюдненою, стати явною. Така тайна, як сповідь, існує тільки для Бога, а не для людей.

Поет страждає від принципової різниці в баченні себе, своєї сутності з боку оточення і з боку внутрішньої самооцінки:

*і, як ви...
Душі убогої цураюсь,
Своєї грішної душі!*

Причини "цуратися" поетової душі у його оточення і в нього самого різні. Оточення ("люде") бачать його життя з численними помилками, бачать таким, яке не вдалося. "Дивуються" його "спотиканням", "проклинанням долі", бо не здатні оцінити інтенсиву його духовного життя. Не здатні оцінити через те, що онтично вони знаходяться на нижчому рівні. Тому й "*цураються*" його "*убогої*" душі. Для самого Т. Шевченка убогість його душі є синонімом євангельської чистоти, чесноти, яка наближає до Бога, веде до спасіння. Натомість для людей ця убогість асоціюється з поетовою соціальною і життєвою неспроможністю. Вони ("*люде!*", "*нехристияне!*") "*сміються*" і "*сміючись зовуть її [його душу] і молодую, і непорочною, святою*". Поет відчуває зверхне ставлення до себе, іронію, нещирість, тому – "*Вороги!! І люті! люті!*". Неможливість знайти у своєму найближчому оточенні доконечне розуміння й адекватне сприйняття своїх найглибших прагнень викликає у поета відчай. Він настільки гостро й відкрито переживає реальність, що відсутність розуміння на тому ж буттєвому рівні посилює його відчуття самотності.

Німецький містик, домініканець Йоганн Таулер (XIV ст.), учень Майстера Екгарта й попередник св. Хуана де ля Круза, поділяв людину на "чуттєву" ("нижчі сили") та "духовну" ("вищі сили"). Він стверджував, що лише тоді, коли "чуттєва" людина керується "духовною", "зберігається первинна чистота і праведність, у якій Бог створив першу людину і якої та позбулася... як тільки чуттєвість відвернулася від духа". Тобто назовні ми маємо діяти зі спонуки із середини нашого внутрішнього "вищого" буття [3]. Саме це іманентно відчував Т. Шевченко й мав потребу в такому

самовираженні. Тому й страждання його були обумовлені нестачею можливості відповідного буття.

Вірш "Чи то недоля та неволя..." датується дослідниками за місцем автографа в "Малій книжці" серед творів 1850 року та часом перебування Т. Шевченка в Оренбурзі взимку–навесні 1850 р. Це єдиний відомий текст цього вірша, написаний рукою Т. Шевченка. Згодом поет перекреслив увесь твір олівцем і не переписав його до "Більшої книжки". А надруковано його вперше було за "Малою книжкою" лише після смерті Т. Шевченка у 1867 році (Кобзарь Тараса Шевченка / Коштом Д. Е. Кожанчикова. – Санкт-Петербург, 1867) [2, 687].

Та сама ситуація поетової рецепції власного твору мала місце і щодо поезії "Хіба самому написати..." (1849) [2, 674–675]. Це спонукає до думки про те, що свої найбільш інтроверсні тексти, в яких відтворено найскладніші, можна сказати, невербальні переживання, тобто не доступні для адекватного сприйняття загалом, Т. Шевченко застерігався оприлюднювати. У подібних фактах ставлення поета до своєї творчості: кількість і зміст варіантів творів, однозначна відмова від тих текстів (перекреслювання), які насправді є духовними перлинами, – проявляється особливий характер його інтенціональної культури. Фактично містичні контексти такої поезії, які він і сам, можливо, не до кінця усвідомлював, були причиною пересторог автора щодо людського сприйняття. У цих текстах Т. Шевченко виходить один на один із власною душею, один на один із Богом, із буттєвою реальністю, – і це є таємницею навіть для нього самого.

Американський філософ Олдос Хакслі писав: "Містики – це канали, якими хоч якесь знання про реальність просочується до людського всесвіту невігластва та ілюзій. Остаточно позбавлений містиків світ буде світом остаточно сліпим і божевільним" [цит. за вид.: 1, 13]. Т. Шевченко, наголосимо, – не містик у традиційному розумінні слова³, але без містичного обдарування він не став би великим поетом. Його твори не є містичними, але створюють відповідні контексти. Слова О. Хакслі пояснюють сумніви Т. Шевченка, інтенціональний напрям його страждань, що акумулювали есхатологію цілого народу. Вірш "Чи то недоля та неволя..." змінює концепт метафізичного акту поезії з "культурної ситуації" на ситуацію "духовно-містичну". Переважна більшість текстів Т. Шевченка останнього періоду творчості характеризується поглибленою герметичністю.

1. *Винарова Л.* "Во тьме этой ночи...". Предисловие // Святой Хуан де ля Крус. Восхождение на гору Кармель / Пер. с исп. – М., 2004. 2. Коментар до твору

³ "Містика має місце тоді, коли хто-небудь вважає перебореним розрив між земним і неземним, тимчасовим і вічним та, все ще перебуваючи в земному і тимчасовому, переживає своє входження в неземне й вічне" [5, 244].

"Чи то недоля та неволя..." // Шевченко Т. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. – К., 2001. – Т. 2. Поезія 1847–1861. 3. *Таулер И.* Проповеди / Пер. с нем. // Контекст. – 2003. – № 9. 4. *Хуан де ла Крус, св.* Восхождение на гору Кармель / Пер. с исп. – М., 2004. 5. *Швейцер А.* Благоговение перед жизнью / Пер. с нем. – М., 1992. 6. *Элиот Т. С.* Камень / Пер. с англ. – М., 1997.

Надійшла до редколегії 12.03.13

Яковина О.

**"Чи то недоля та неволя...": реальность "духовной ночи"
в тексте Тараса Шевченко**

Автор обращается к одному из наиболее герметических произведений Тараса Шевченко. С помощью понятия "духовной ночи" в статье воспроизводится парадигма самоанализа поэта.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, "духовная ночь", парадигма самоанализа

Yakovyna O.

**"Whether Misfortune and Captivity...": Reality of "Spiritual Night"
in Text of Taras Shevchenko**

The author refers to one of the most hermetic poem of Taras Shevchenko. Armed with the concept of "spiritual night", the article reproduces the self-analysis paradigm of the poet.

Key words: Taras Shevchenko, "spiritual night", self-analysis paradigm.